

NÉHÁNY JELENTŐSEBB DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁS VAJDASÁGBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A téma felvetése

Ha Vajdaság demográfiai fejlődését, mint a lakosság komplex fejlődés-folyamatát vizsgáljuk, különféle tényezők kölcsönhatásaival találjuk magunkat szemben. A népesség természetes és mechanikus állapotváltozásainak összetevői szoros okozati összefüggésben állnak a lakosság biológiai, egészségügyi, szociális-gazdasági, műveltségi, néprajzi és más jellegű összetételével. Mindezeknek a tényezőknek az összefüggései és kölcsönhatásai lehetetlenné teszik, hogy a kutató egymástól elkülönülten figyelje meg és vizsgálja a népesedési jelenségek különböző összetevőit. Minthogy azonban a második világháború után, tehát a vizsgált időszak folyamán Vajdaság egész demográfiai fejlődésében, vagyis a lakosság fejlődésének és mozgásainak úgyszólván minden formájában sok különféle változás következett be, figyelmünket különösen két kérdéskörre érdemes összpontosítanunk:

- 1) a népesség természetes fejlődésének jellemző sajátosságaira, és
- 2) a külső és belső vándorlásra.

Mivel mind a népesség természetes változásai, mind a vándorlások tekintetében számos demográfiai probléma vetődik fel, e sorok írója önállóan választotta ki és dolgozta fel azokat a mutatókat és jelentősebb demográfiai tényezőket, amelyeknek számottevő hatása volt a fontosabb demográfiai változásokra egész tartományunkban.

A lakosság természetes fejlődésével kapcsolatos fontosabb demográfiai változások Vajdaságban a második világháború után

A népesség természetes változásait Vajdaságban olyan sajátosságok jellemzik, amelyek demográfiai értelemben teljesen megkülönböztetik tartományunkat az ország más vidékeitől. Vajdaság lakosságának natalitásában és mortalitásában, vagyis a természetes szaporodás két alapvető összetevőjében a vizsgált időszakban, 1945 és 1975 között két fejlődési szakasz különböztethető meg egymástól. A kérdéses időszak első részében, közvetlenül a második világháború után a natalitás és a mortalitás egyaránt igen magas fokú volt. A természetes szaporodás jelzőszáma szintén egyre nagyobbra nőtt. A lakosság korösszetételét a fiatalok nagy részaránya jellemezte, mivel a közép- és idős életkorúak létszáma viszonylag alacsony volt.

A fejlődés második szakaszában, amelynek kezdete az 1950—55-ös évekre tehető, és amely napjainkig tart, nagy változások következnek be. A natalitás és a mortalitás foka egyaránt csökkenőben van. A természetes szaporodás viszonyszáma az 1950. évi 11,6-ról 1971-ben 3-ra csökken. A természetes szaporodásnak ez a foka a legalacsonyabb Jugoszláviában, sőt Európában és világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik. A népességfejlődés második szakaszában a lakosság korösszetétele is nagymértékben módosul. Az ifjúság arányszáma rohamosan csökken, a közép- és idős korúak viszonylagos létszáma pedig állandóan emelkedik.

A natalitás, a mortalitás és a természetes szaporodás fokának sokoldalú vizsgálata az 1945—75-ös időszakra vonatkozólag lehetővé teszi, hogy szerteágzóbban és átfogóan megismerkedjünk a lakosság természetes fejlődésével, s hogy meghatározott következtetésekre jussunk (1. táblázat).

A háború befejezését közvetlenül követő néhány év kivételével a születések száma Vajdaságban állandóan csökkenőben van. A natalitás enyhe emelkedését mindjárt a háború után számos tényező idézte elő, melyek közül a legfontosabbak:

1. Az újonnan idetelepített lakosság magasabb fokú natalitása;
2. A házasságkötések számának gyors emelkedése a háború befejezése után;
3. A gyermekszaporulat általános növekedése azokban a családokban, melynek tagjait a háború elszakította egymástól, vagy ahol a család bővítését a háború alatt elodázták.

Ma azonban a világon kevés olyan népet tartanak számon, amelynek natalitása alacsonyabb fokú lenne, mint Vajdaságban. A natalitásnak ezt a fokát (3,0‰) már kivételesen alacsonynak tekintik, amely a lakos-

A LAKOSSÁG TERMÉSZETES SZAPORODÁSA VAJDASÁGBAN 1945 ÉS 1975 KÖZÖTT¹

1. táblázat

Év	1000 lakosra számítva		
	A születések száma	Az elhalálozások száma	Természetes szaporodás
1945	18,5	17,0	1,5
1950	25,5	13,9	11,6
1955	21,0	10,8	10,2
1960	17,8	10,1	7,7
1965	15,5	9,6	5,9
1970	12,9	9,9	3,0
1975	13,4	10,0	3,4

ság megújulását sem biztosítja. A jelenség annál aggasztóbb, mivel a lakosság korösszetételében viszonylag magas a számaránya a reprodukzív korú lakosságnak. A terepi felmérések ugyanakkor arra utalnak, hogy Vajdaságban már teljesen bejáródott a születések szabályozása. Ebből arra a megállapításra juthatunk, hogy az átmeneti demográfiai időszaknak a végére értünk. Most megfelelő utat, módot és ösztönzést kell találnunk a natalitás fokozatos növelésére, mert ellenkező esetben a természetes szaporodás mutatója Vajdaságban elkerülhetetlen negatív előjelűvé válik.

A születések és halálozások arányszáma 1945-ben megközelítőleg azonos volt. A halálozások arányszáma azonban az egész kérdéses időszakban (1945 és 1975 között) állandóan csökkenő irányzatot mutat. Ez a csökkenés a hatvanas évek elején éri el alsó határát, s az utolsó tíz évben 10,1 és 9,6‰ között mozog. Tekintettel arra, hogy Vajdaságban a lakosság fokozatos előregedésének tendenciája észlelhető, vagyis mert állandóan növekszik az idősebb korosztályok részaránya a lakosság összetételében, melyek körében az elhalálozások arányszáma magasabb, a közeljövőben várhatólag végképp megszűnik a halálozások arányszámának csökkenő irányzata, s ez a mutatószám enyhén növekedni fog.

Egyidejűleg a natalitás és a mortalitás fokának fokozatos módosulásával, sajátos változások észlelhetők a természetes szaporodás alakulásában

¹ Adatforrás: SZS, Demografska statistika 1971, 32. old. Bgd, 1974., és a természetes szaporodás 1975- re vonatkozó demográfiai előrejelzése.

is. A mellékelt táblázatba foglalt adatok e tekintetben mindenekelőtt az 1945-ös évre hívják fel a figyelmet, amikor a természetes szaporodás mutatószáma mindössze 1,5‰ volt. Ez annak következménye, hogy abban az évben a születések és halálozások arányszáma csaknem kiegyenlítődött. Később azonban, 1950-től kezdve, amikor a természetes szaporodás arányszáma elérte a 11,6 ezreléket, egészen 1971-ig, vagyis a lakosság legutóbbi összeírásáig, a természetes szaporodás jelzőszáma állandóan kibebbedik. Nagyon fontos kiemelni, hogy Vajdaság lakossága, a maga természetes fejlődésében megközelítette a kritikus pontot, amikor az élve születettek száma kiegyenlítődik a halálozások számával. A terepi felmérések eredményei szerint Vajdaságban már most is léteznek olyan mikroközösségek, melyekben a természetes szaporodás elmarad az átlagtól, sőt helyenként a fogyás is megindult. Ezt a megállapítást az 1971. évi népszámlálás adataival is igazolhatjuk. Eszerint az 1961 és 1971 közötti időszakban a következő községek területén vált negatív előjelűvé a természetes szaporodás arányszáma: Apatin (—1,5), Bácskapalánka (—2,3), Bački Petrovac (—5,4), Kishegyes (—9,1), Csóka (—6,0‰) stb.

Ezek az adatok is, amelyek a természetes szaporodás rendkívül alacsony fokát jelzik, arra utalnak, hogy sürgős társadalmi intézkedésekhez kell folyamodni tartományunkban a lakosság natalitásának fokozása érdekében.

A lakosság általános fejlődésével kapcsolatban a kutatónak külön figyelmet kell fordítania a többi demográfiai jelenségre is, mindenekelőtt a nuptialitásra, a divortialitásra és a fertilitásra (a házasságok és válások alakulására, valamint a termékenység jelenségére). Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány területén, amely sajátos demográfiai vidéke Jugoszláviának, az előbb említett demográfiai tényezők szempontjából is jellemző sajátosságok figyelhetők meg. A nuptialitás foka tekintetében Vajdaság lakosságát az egész vizsgált időszakban, tehát a háború befejezése óta legfőképpen a kiegyensúlyozottság jellemzi. Ez alól csak a rövid kezdeti időszak, a háborút követő néhány év képez kivételt, ami a háború következményének tekinthető. A népesedés-statisztikai adatok emelett azt mutatják, hogy a nuptialitás foka 1965 óta egészen máig növekvő irányzatú. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy felnőtt korúvá érett az a nemzedék, amely közvetlenül a háború után született, továbbá növekedett az általános életszínvonal, s állandósult a lakosság vándorló mozgása.

Ehhez hasonlóan a divortialitásnak is meghatározott sajátosságai vannak Vajdaságban, az ország más vidékeihez viszonyítva. A legszembeötlőbb, hogy tartományunkban igen magas a divortialitás foka. Ez a jelenség ugyancsak kapcsolatban áll a már említett tényezőkkel. A válások magas számarányára azonban hatással van a házastársak egymástól füg-

getlen anyagi biztonsága is, ami a legtöbbször döntő szempontnak számít a válásra vonatkozó végső elhatározás megszületésekor.

A nők fertilitása Vajdaságban ugyancsak sajátosan eltérő az ország más vidékein élő lakosságéhoz viszonyítva. A fertilitás átlagos foka rendkívül alacsony, s az utóbbi 20 évben még inkább visszafejlődik. Ennél is alacsonyabb a fogamzókéesség aránya, ami szintén csökkenőben van.

Amellett, hogy a nők fertilitásának foka állandóan csökkenő irányzatot mutat, ez az arányszám általában is nagymértékben eltérő az ország más területein élő családokéhoz képest. Ez legfőképpen a születések szabályozásának, a családtervezésnek és annak a következménye, hogy a házastársak egyre inkább megelégszenek egy gyermekkel. A fertilitás foka tekintetében különösen nagy az eltérés a háborút követő első évtized és a vizsgált időszak utolsó évtizede vonatkozásában, aminek az a magyarázata, hogy a születésszabályozás és a családtervezés csak a kérdéses időszak második felében vált bevett szokássá, de kihatott erre az is, hogy időközben lényegesen csökkent a lakosság vándorló mozgása. Az újonnan letelepedett lakosság mindenestre, az őslakosságtól eltérően, csak jóval később fogadta el a születésszabályozás és a családtervezés módszereit.

A fertilitás fokának csökkenése Vajdaságban különösen az 1950—70-es években vált kifejezetté. Az egyes korosztályok tekintetében azonban nagyarányú különbségek észlelhetők, ami összefüggésben áll a házastársak átlagos életkorával, és a szülések különböző gyakoriságával az egyes korosztályokban.

A szóban forgó húszéves időszakra vonatkozó adatok elemzésével a következő demográfiai megfigyelésekre juthatunk:

1. A legfiatalabb felnőtt korosztályban a 100 nőre eső újszülöttek száma nagyjából állandó.
2. A második korosztályban, a 20—24 éves nők vonatkozásában a különbségek jelentéktelenek.
3. A 25—49 éves nők fertilitásának foka az elmúlt húsz év alatt folyamatosan csökkent. Ez az irányzat legkifejezettebben az idősebb korosztályok esetében jut kifejezésre.

A lakosság természetes fejlődése keretében a második világháború után különösen jelentős demográfiai változások következtek be a lakosság korösszetételében.

Számos demográfiai tanulmány és más munka, amely a lakosság földrajzi sajátosságaival foglalkozik, s amely tartományunk lakosságának természetes fejlődését vizsgálja 1953 után, kiemeli a lakosság viszonylag gyors ütemű elöregedésének folyamatát. Az 1961-es és 1971-es népszámlálás adatai is azt bizonyítják, hogy a többi köztársasághoz és Kosovo Tartományhoz viszonyítva Vajdaság lakossága a legidősebb. A mediánhoz mérten Jugoszlávia összlakosságának átlagos életkora 1961-ben 28,2

év volt, míg Vajdaságban ez az átlag elérte a 30,6 évet. Minthogy ez az irányzat tovább folytatódott, a lakosság átlagos életkora Vajdaságban 1971-ben 33,2 évre emelkedett. A változást szemlélteti az a körülmény is, hogy 1953-ig a korösszetétel alapján Vajdaság lakossága a progresszív típusú népek sorába tartozott, minthogy azonban az előregedés folyamata ettől kezdve felgyorsult, az 1953-as népszámlálás után, de különösen az 1961—71-es időszakban Vajdaság lakossága visszaesett a stationárius típusú népek csoportjába, egyes községek lakossága pedig ezen belül már a regresszív típusúak közé tartozik.

A lakosság előregedésének folyamatát, a fiatalok, a közép- és idős korúak arányszámát a lakosság korösszetételére vonatkozó adatok szemléltetik a legvilágosabban. Az előregedés folyamatának jellemző sajátosságait részletesen megismerhetjük, ha összevetjük egymással az 1961-es és 1971-es népszámlálás adatait.

Az 1961—71-es időszakban a különböző korosztályok többségében igen jelentős változások következtek be. A lakosság előregedésének intenzitása szempontjából azonban azok a változások a legjelentősebbek, amelyek a fiatalok, a középkorúak és az idősek korosztályában játszódtak le. A fiatal korosztályúak közül a 0—4 évesek számaránya az 1961. évi 8⁰/₀-ról 1971-ben 6,6⁰/₀-ra esett vissza. Ugyanakkor az 5—9 évesek számaránya 9,3-ról 7,1-re, a 10—14 évesek számaránya pedig 9,2-ről 7,7⁰/₀-ra csökkent.

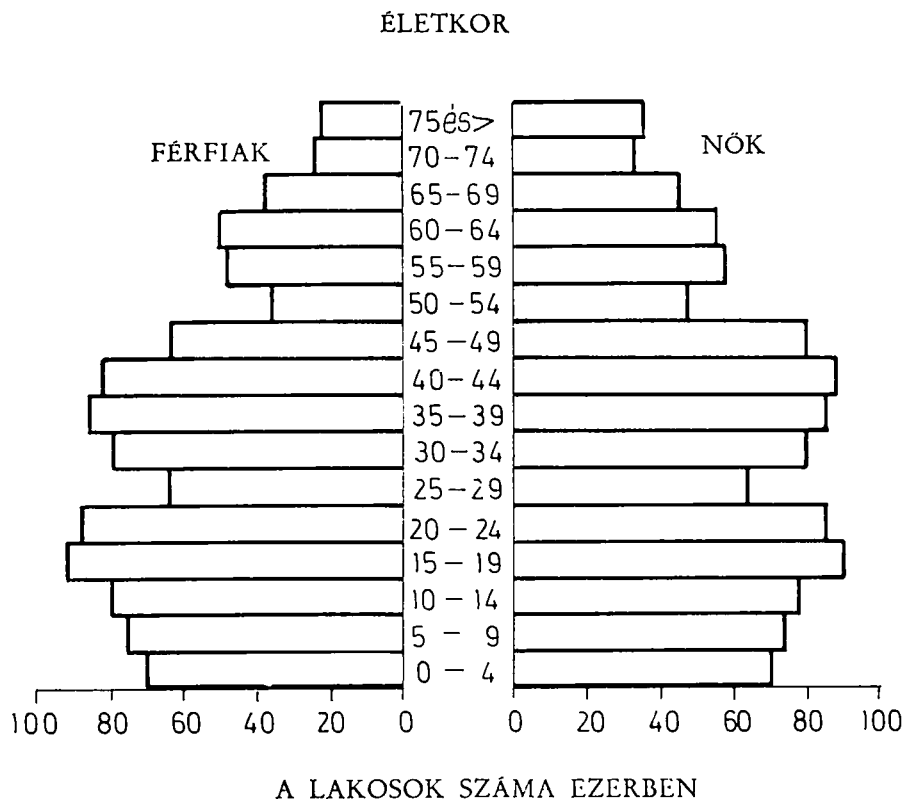
Ezzel egyidejűleg lényegesen megnőtt az idősebb korosztályúak számaránya a lakosság összetételében. A legnagyobb növekedés a 35—39 évesek körében következett be, ahol a különbség elérte a 3,6⁰/₀-ot, míg az ennél idősebb korosztályokban (az 50—54 évesek kivételével, ahol csökkenés volt észlelhető) általában 1⁰/₀-os növekedést jegyeztek fel.

A lakosság korösszetételében bekövetkezett változásokat jól szemlélteti a következő ábra, amely a férfiak és a nők egyes korosztályainak számarányát egymástól különállóan mutatja be, ezáltal is rámutatva a vajdasági lakosság előregedésének egyik sajátosságára. (Az ábrával kapcsolatban lásd: 19, 25. old.)

Ha elemzés alá vetjük az egyesített korosztályok mennyiségbeli változásait, az öregedés koeficiensét és a lakosság előregedésének fokát a jellegzetesebb községek szerint, akkor a vajdasági lakosság előregedésének több jellemző sajátosságára deríthetünk fényt.

Ha kiszámítjuk, hogy milyen arányban áll a 60 éven felüli lakosság száma a potenciális munkaerőt képviselő 0—19 évesek számához viszonyítva, megkapjuk az öregedés koeficiensét. Az általános demográfiai vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a lakosság korösszetétele akkor kedvező, ha ez a koeficiens nem haladja meg a 0,300-et. Vajdaságban azonban a lakosság öregedési koeficiense 1953-ban 0,306, 1961-ben 0,358,

A lakosság korösszetétele Vajdaságban, 1971-ben (14, 59.).

1971-ben pedig 0,455 volt. Az öregedési koeficiensnek ez a gyors megnagyobbodása az utolsó 20 évben még meggyőzőbbé teszi a lakosság elöregedésének tényét.

A biológiai jelzőszám állandó csökkenése szintén arra figyelmeztet, hogy Vajdaság összlakosságának normális újratermelődése rövid időn belül veszélybe sodródhat, ha nem következnek be változások a fertilitás alakulásában és a természetes szaporodás más elepvető összetevőinek vonatkozásában.

Vajdaságban, Jugoszlávia legismertebb agrárterületén, a lakosság elöregedésének folyamata szempontjából különösen jellegzetes a mezőgazdasági lakosság hirtelen elöregedése. (4, 89. o.)

Az aktív mezőgazdasági lakosság korösszetételében az egyes korosztályok nagysága szempontjából nincsenek különösebb eltérések. Ez arra utal, hogy ez a korösszetétel az aktív nem-mezőgazdasági lakossághoz viszonyítva rendkívül kedvezőtlen, mert benne túlságosan is nagy az idős

és legidősebb lakosság számaránya. Az 1971-es népszámlálás adatai szerint ez a folyamat továbbra is azonos irányú. Az aktív mezőgazdasági lakosság idősebb korosztályai egyre népesebbek, míg a 15—35 évesek számaránya tovább csökken. Ha figyelembe vesszük, hogy a fiatalok mind nagyobb számban távoznak a falvakból, s mind többen helyezkednek el a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben, bizonyossá válhat előttünk, hogy a mezőgazdasági lakosság gyors ütemű előregedése belátható időn belül negatív következményekkel fog járni a mezőgazdasági termelés további fokozására ebben a tartományban.

*A lakosság lakóhely-változtatása által kiváltott
jelentősebb demográfiai változások Vajdaságban
a második világháború után*

Hogy teljesebb képet kaphassunk a lakosság fejlődését és mozgását érintő jelentősebb demográfiai változásokról Vajdaságban, külön figyelmet kell fordítanunk a lakosság helyváltoztatásaira. A második világháború befejezése után Vajdaság kifejezetten szívó hatást fejtett ki Jugoszlávia lakosságára. A kedvező természeti adottságoknak és a gazdaság általános fejlettségének köszönhetőleg a tartomány vándorlási egyenlege magas fokúan pozitívnek bizonyult.

Jugoszláviának ebben a részében mindenképpen az utóbbi 30 évben észlelhetők a legerőteljesebb migrációk. A helyváltoztatások különféle formában nyilvánulnak meg: a lakosság köztársaságközi és köztársaságon belüli vándorlásában, a falvakból a városok felé irányuló mozgásban, a lakosság spontán jellegű letelepedésében, a külföldi munkavállalásokra való távozásban. A helyváltoztatásra készítő alapvető okok közé gazdasági, szociális, politikai és más társadalmi tényezők sorolhatók.

A legtömegesebb méretű vándorlás Vajdaságban mindjárt a háború után alakult ki, a tervszerű betelepítés révén. Az 1945—48-as időszakban, az ország passzív vidékeiről több mint 40 000 családot telepítettek le tartományunk területén.

Az ország gyorsított ütemű iparosításának és a bekövetkezett társadalmi-gazdasági változásoknak a hatására csakhamar egyre erőteljesebbé vált a falusi lakosság beköltözködése a városokba. Ez a vándorlás gyökeres változásokat idézett elő Vajdaság aktív lakosságának összetételében. Amíg egyfelől állandóan csökkent a mezőgazdasági lakosság számaránya és a mezőgazdasági tevékenységekben foglalkoztatott dolgozók létszáma, addig másfelől tetemesen megnövekedett a nem-mezőgazdasági lakosság számaránya és a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek dolgozóinak létszáma.

A legutóbbi, 1971-es népszámlálás ide vonatkozó adatai alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Vajdaságban rendkívül nagyarányú a lakosság helyváltoztatása, és szokatlanul erőteljes a köztársaságközi vándorlás. A lakosság összlétszámából a népszámlálás évében mindössze 1 042 000 lakos, vagyis a lakosságnak csupán 53,4%-a lakott a szülőhelyén, míg a többiek mind máshonnan költöztek jelenlegi lakhelyükre. A bevándoroltak összlétszámából 50,9% a Szerb Köztársaságon belüli vándorlás nyomán telepedett le Vajdaságban, 38,9% más köztársaságokból származik, 17,9% a községen belüli helyváltoztatással került új lakhelyére, a fennmaradt 2,3% pedig külföldről vagy más ismeretlen helyről érkezett.

A más vidékekről Vajdaságba irányuló spontán jellegű vándorlást különleges és nagyjelentőségű demográfiai-gazdasági és szociális jelenségnek tekinthetjük. Ez a vándorlás mindjárt a rendes betelepítés után megindult, és még ma is tart. Szűkebb Szerbia, Kosovo és Bosznia-Hercegovina területéről a lakosság spontán módon telepedik le Vajdaság helyiségeiben. A bevándorlók nagy része új állandó lakhelyéül rendszerint olyan agrárjellegű települést választ, amely közel esik a nagyobb gazdasági központokhoz, mert így kedvező lehetőségek kínálkoznak számára a különböző gazdasági tevékenységekben való elhelyezkedésre.

Külön formáját képezi a lakosság vándorlásának Vajdaságban a fiatalabb aktív lakosság ideiglenes külföldi munkavállalása. Az 1971-es népszámlálás alkalmával Vajdaságból 60 500 személy tartózkodott külföldön, ideiglenes munkavállaláson. Ennek a migrációnak szintén jellegzetes demográfiai és gazdasági sajátosságai vannak, melyek a külföldön tartózkodó munkások kor-, nemi és képzettségi összetételében nyilvánulnak meg. A gazdasági emigránsok nemi összetétele tekintetében figyelmet kelt, hogy a férfiak számaránya magasabb a nőknél (57,3 : 42,7), ha azonban ezt az arányt összevetjük más köztársaságok ide vonatkozó adataival, akkor kiderül, hogy viszonylagos értelemben, tehát százalék szerint Vajdaságból távozott a legtöbb nő ideiglenes külföldi munkavállalásra. A külföldön tartózkodó munkások korösszetétele azt mutatja, hogy a munkaerő legnagyobb része (70,5%-a) a 20—40 évesek korosztályába tartozik. Foglalkozásuk szerint legtöbben vannak az ipari munkások és a velük rokonszakhájú dolgozók (32,4%), valamint a mezőgazdasági munkások (26,1%).

Hogy teljesebb áttekintésünk legyen Vajdaság munkaképes lakosságának erről a migrációs formájáról, részletesebben is meg kell vizsgálnunk az erre vonatkozó adatokat az 1964 és 1977 közötti időszakból. (Ezeket az adatokat tartalmazza a 2. táblázat és a 2. ábra. Lásd még: 9, 82. old.)

A MUNKÁSOK KÜLSŐ VÁNDORLÁSÁNAK ALAKULÁSA
AZ 1964 ÉS 1977 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

2. táblázat

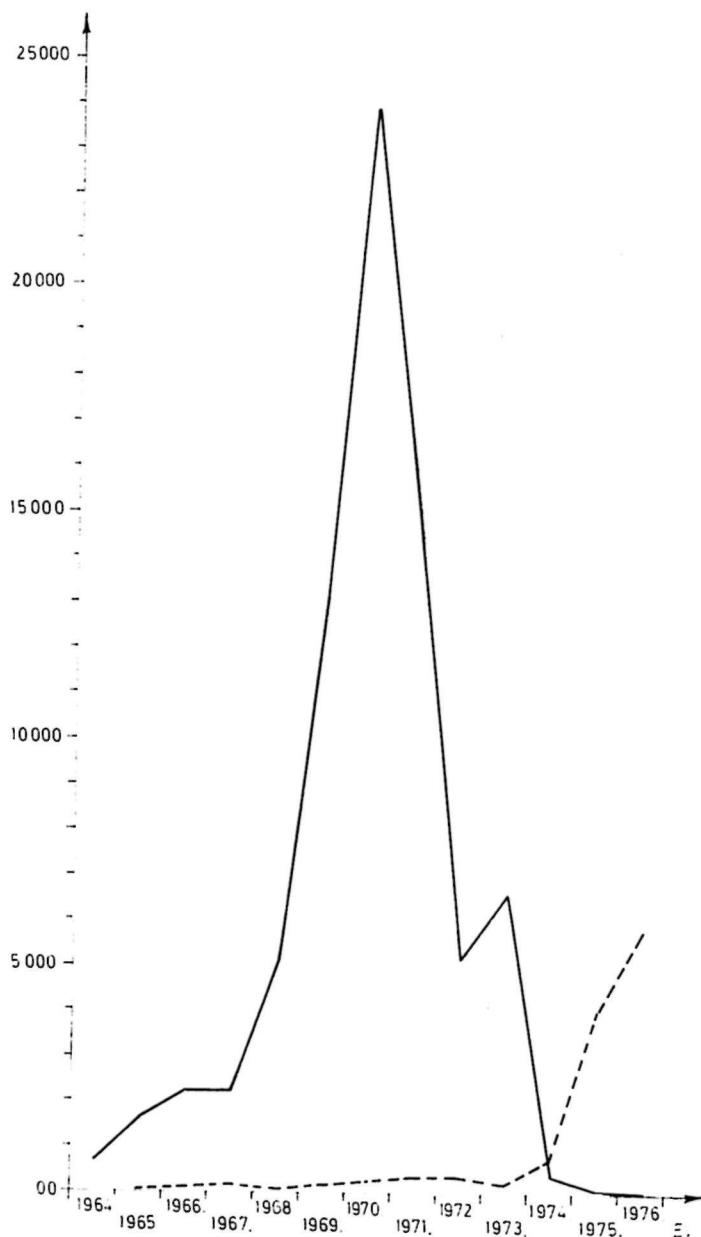
Év	Külföldi munkavállalásra ment	Visszajött
1964	646	—
1965	1 640	23
1966	2 258	102
1967	2 205	165
1968	5 100	81
1969	13 231	177
1970	23 931	223
1971	14 530	372
1972	5 088	327
1973	6 652	205
1974	377	755
1975	46	4 059
1976	22	5 869

A bemutatott adatokból világosan kitűnnek azok a lényeges demográfiai változások, amelyek a vajdasági dolgozók külföldre való ideiglenes távozását és hazatérését jellemzik. Egészen 1970-ig a kivándorló munkások száma gyorsan nőtt, s abban az évben elérte a 23 931 munkásból álló maximumot. Az ideiglenes kivándorlás azonban ugyanilyen gyors ütemben vissza is fejlődött, úgyhogy az elmúlt évben az újabb távozóok száma már csak 22 volt.

A hazatérők létszámának alakulásában 1974-ben következett be a fordulat, amikor a visszatérők száma már nagyobb volt a távozóknál. Az eddigi maximumot e tekintetben tavaly jegyeztük fel, amikor a hazatérők száma 5869 volt.

A vázolt demográfiai változások a külföldi munkavállalások tekintetében az inverz külső vándorlás erősödésére utalnak. Ennek abban találhatjuk meg a magyarázatát többek között, hogy jórészt csökkent a külföldi elhelyezkedés lehetősége, továbbá hogy a külföldön dolgozók egy része elegendő tőkét halmozott fel, és munkakorának további részét a szülőföldjén kívánja eltölteni, s végül hogy tartományunkban is meg-növekedett a foglalkoztatottság, több a munkaalkalom.

A MUNKÁSOK EMIGRÁCIÓJÁNAK ÉS REEMIGRÁCIÓJÁNAK ALAKULÁSA 1964—77 KÖZÖTT — 2. ábra

————— A külföldi munkavállalásra távozó munkások száma
 - - - - - A hazatérők száma

Összefoglalás

1. A lakosság demográfiai fejlődését Vajdaságban alapvetően a természetes mozgások lassuló üteme jellemzi. A természetes szaporodás foka országos szinten itt a legalacsonyabb, és világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik.

2. A lakosság újratermelődéseként alacsony szintje Vajdaságban egyenes összefüggésben áll a természetes szaporodás csökkenésével. Ha ezek a jelzőszámok tovább csökkennek, kérdéssé válhat a szabályos nemzedékváltás biztosítása.

3. A natalitás és a mortalitás foka, ami alapvetően meghatározza a természetes szaporodás alakulását, a vizsgált időszakban a fokozatos csökkenés irányzatát mutatja. Az élve születettek számaránya rendkívül alacsony, világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé sorolható. Ezzel egyidejűleg csökken ugyan a mortalitás foka is, de ez kifejezettebben csak a csecsemőhalandóságot érinti. A halálozások oka tekintetében a mortalitás szerkezetében is változások következtek be, s ez egyre inkább megközelíti a magasan fejlett országok lakosai mortalitásának jellemző sajátosságait.

4. A sokféle demográfiai jelzőszám közül Vajdaságban sajátosan alakul a lakosság korösszetétele is. A lakosság átlagos életkora rendkívül magas, a népesség megújulása szempontjából oly jelentős fiatal korosztályok részaránya pedig rendkívül alacsony. Ezért Vajdaság lakosságát már most a regresszív biológiai típusú népek közé sorolhatjuk.

Mindennek alapján, bizonyos kevésbé jelentős demográfiai tényezőket figyelmen kívül hagyva, arra a megállapításra juthatunk, hogy Vajdaság lakossága egészében a regresszív népek állapota felé halad. Hogy ezt az irányzatot megszüntessük, a társadalmi erők már most széles körű és hathatós intézkedéseket foganatosítanak, hiszen az ilyen demográfiai folyamatokat csak idejében előkészített és végrehajtott akciókkal lehet megváltoztatni.

5. A lakosság migrációja Vajdaságban ugyancsak jellemzően sajátos. A belső vándorlások nagyon különbözőek. A passzív és a háború által letarolt országrészekből ide irányuló tervszerű betelepítés után tovább folytatódik a spontán jellegű bevándorlás elsősorban Bosznia-Hercegovinából, továbbá szűkebb Szerbiából, Kosovo Tartományból és Horvátországból. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy a háború után Vajdaság a legismertebb bevándorlási területté fejlődött az országban.

A lakosság nagyarányú helyválttatása abban is megnyilvánul, hogy a fiatalok folyamatosan a városokba költözködnek a falvakból. A belső vándorlás említett formái mellett jellegzetesen tömeges a munkaerő napi és idényszerű vándorlása is.

A legjelentősebb külső vándorlást a dolgozók ideiglenes külföldi munkavállalása idézi elő. Ez a mozgásforma legerőteljesebben az 1969—73-as években jutott kifejezésre, s azóta csökkenő irányzatot mutat. Mióta az újabb külföldi munkavállalások száma rohamosan lecsökkent, megkezdődött a visszavándorlás, aminek számos, elsősorban gazdasági jellegű oka van.

Fordította Nagy József

Szakkiadványok és adatforrások

- ¹ *Privodno kretanje stanovništva Srbije od 1863. do 1954. godine.* A Szerb SZK Statisztikai Intézet. Prikazi 20. Belgrád, 1957.
- ² Braznik dr Dušan: *Osvrt na razvitak stanovništva u Vojvodini u poslednjih 45 godina.* Az Általános és Szakmai Képzés Tartományi Fejlesztőintézete. Előadóképző Központ. Sremski Karlovci, 1966.
- ³ Hadživuković dr Stevan: *Demografski faktori privrednog razvoja Vojvodine.* Mezőgazdasági Kar — Mezőgazdasági Intézet, Újvidék. Regionalni i subregionalni momenti u privrednom razvoju Vojvodine. I. füzet. Újvidék, 1973.
- ⁴ Petrović dr Ruža: *Demografski razvitak Vojvodine.* A politikai tudományok és a társadalmi-politikai képzés központja. Újvidék, 1973.
- ⁵ *Regionalni prostorni plan SAP Vojvodine. Mreža naselja.* Vajdaság SZAT Városrendezési, Közművesítési és Lakásépítési Intézete. Újvidék, 1973.
- ⁶ Bukorov dr Branislav: *Migracija u Vojvodini.* Az általános és Szakmai Képzés Tartományi Fejlesztőintézete. Sremski Karlovci, 1966.
- ⁷ Đurić dr Vladimir: *Geografski raspored novo-kolonizovano stanovništva u Vojvodini.* Glasnik Etnografskog instituta SAN. II—III. könyv. Belgrád, 1953.
- ⁸ Simeunović V.: *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika.* Analize i prikazi, 22. szám. Szövetségi Statisztikai Intézet. Belgrád, 1964.
- ⁹ Torbica dr Čedomir: *Osnovni činioci savremenih spoljnih migracija stanovništva Vojvodine.* Újvidék, 1976.
- ¹⁰ *Statistički godišnjak SAP Vojvodine.* II. A községek áttekintése, 1974-ből. Tartományi Statisztikai Intézet. Újvidék, 1975 márciusa.
- ¹¹ *Popis stanovništva i stanova 1971.* A lakosság és a háztartások általános összetétele 1971. március 31-én, községek szerint. Tartományi Statisztikai Intézet. Újvidék, 1972 novembere.
- ¹² *Demografska statistika 1964.* Szövetségi Statisztikai Intézet. Belgrád, 1966.
- ¹³ *Demografska statistika 1969.* SZSI. Belgrád, 1971.
- ¹⁴ *Statistički godišnjak 1972.* SZSI. Belgrád, 1973.
- ¹⁵ *Procene stanovništva prema starosti i polu 1948—1965.* Statistički bilten, 496. SZSI. Belgrád, 1967.
- ¹⁶ *Vitalna statistika za 1950.* SZSI. Belgrád, 1951.
- ¹⁷ *Statistički bilten, 496.* SZSI. Belgrád, 1967.
- ¹⁸ *Vitalna statistika za 1955.* SZSI. Belgrád, 1956.

- ¹⁹ *Statistički bilten*, 783. SZSI. Belgrad, 1972.
- ²⁰ *Vitalna statistika za 1965*. SZSI. Belgrad, 1966.
- ²¹ *Procena stanovništva prema starosti i polu 1948—1965*. SB 496. SZSI. Belgrad, 1967.
- ²² *Demografska statistika 1969*. SZSI. Belgrad, 1971.
- ²³ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1966*. SZSI. Belgrad. 1967.
- ²⁴ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1971*. SZSI. Belgrad, 1972.
- ²⁵ *Statistički bilten*, 496. SZSI. Belgrad, 1967.
- ²⁶ *Demografska statistika 1964*. SZSI. Belgrad, 1965.
- ²⁷ *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika od 1921. do 1961*. SZSI. Belgrad, 1962.

Rezime

Neka značajnija demografska kretanja u Vojvodini posle drugog svetskog rata

Kada se razmatra prirodno kretanje stanovništva Vojvodine zapažaju se određene specifičnosti, koje u demografskom smislu karakterišu i izdvajaju ovu Pokrajinu u našoj zemlji u posebnu celinu. U natalitetu i mortalitetu vojvođanskog stanovništva, kao osnovnim komponentama prirodnog priraštaja u periodu od 1945 do 1975. godine uočavaju se dve osnovne faze razvoja. U prvom delu posmatranog perioda, neposredno posle završetka drugog svetskog rata, javljaju se visoke stope nataliteta i mortaliteta. Stope prirodnog priraštaja su takođe u porastu. U starosnoj strukturi pomenutog vremenskog perioda zapaža se visok udeo mladog, a relativno mali udeo sredovečnog i starog stanovništva.

U drugoj fazi razvoja, koje nastaje od 1950. odnosno 1955. godine i traje do danas, uočavaju se velike promene. Stope nataliteta i mortaliteta su u opadanju. Stopa prirodnog priraštaja se sa 11,6‰ (1950.) spušta u 1971. godini na 3,0‰. Ova sadašnja stopa prirodnog priraštaja je najniža u Jugoslaviji, a spada i u najnižu u Evropi, pa i u svetu. U drugoj fazi razvoja vojvođanskog stanovništva dolazi do velikih promena i u starosnoj strukturi stanovništva. Udeo omladine je u naglom opadanju, a udeo sredovečnog i starog stanovništva je u stalnom porastu.

Izuzimajući kraći period odmah posle rata, natalitet Vojvodine se nalazi u stalnom opadanju. Blagi porast nataliteta u prvim godinama posle završetka drugog svetskog rata objašnjava se brojnim faktorima, među kojima su značajniji:

1. Viši natalitet kod novodoseljenog kolonizovanog stanovništva;
2. Nagli porast broja brakova posle završetka rata;
3. Opšte povećanje porodice u brakovima koji se za vreme ratnog perioda bili razdvojeni ili su pak u toku rata proširivanje porodice odlagali.

Međutim, danas je mali broj populacija u svetu koje imaju tako nisku stopu nataliteta kao Vojvodina. Ovako niskom stopom nataliteta (3‰), koja se smatra za izuzetno nisku, nije obezbeđeno obnavljanje stanovništva. Navedeni pokazatelji tim više zabrinjavaju što u starosnoj strukturi Vojvodine relativno visoke udele imaju lica iz reproduktivnog doba starosti. Kako terenska istraži-

vanja ukazuju na činjenicu da je kontrola rađanja u Vojvodini potpuno prihvaćena, može se konstatovati da je prelazni demografski period završen. Sada je potrebno iznalaziti puteve, načine i stimulanse za postepeno povećavanje nataliteta, bez čega će prirodni priraštaj stanovništva Vojvodine u celini postati negativan.

Stope nataliteta i mortaliteta u 1945. godini bile su približno izjednačene. Međutim, stope mortaliteta su u celokupnom posmatranom periodu (od 1945. do 1975. godine) u stalnom blagom opadanju.

Uporedo sa promenama koje se javljaju u stopama nataliteta i mortaliteta uočavaju se određene specifičnosti i u stopama prirodnog priraštaja. Prema izloženim podacima jasno se uočava 1945. godina u kojoj stopa prirodnog priraštaja iznosi svega 1,5‰. Ovaj pokazatelj rezultira iz približno ujednačenih stopa nataliteta i mortaliteta. Međutim, od 1950. godine, kada je stopa prirodnog priraštaja iznosila 11,6‰ do poslednjeg popisa stanovništva 1971. godine stope prirodnog priraštaja su u stalnom opadanju. Veoma je značajno istaći da se stanovništvo Vojvodine u svom prirodnom razvoju približava kritičnoj granici, kada bi se broj rođenih mogao izjednačiti sa brojem umrlih. Terenska naučna istraživanja već danas ukazuju da postoje mikropodručja Vojvodine u kojima je prirodni priraštaj već manji od prosečnog vojvođanskog ili je pak postao negativan. Ovu konstataciju potvrđuju i podaci iz popisa stanovništva 1971. godine. U periodu od 1961. do 1971. godine negativan godišnji priraštaj stanovništva imaju opštine: Apatin, na 1000 stanovnika (−1,5), Bačka Palanka (−2,3), Bački Petrovac (−5,4), Kanjiža (−3,4), Kovačica (−3,5) Mali Idoš (−9,1), Čoka (−6,0) itd. U okviru migracija stanovništva Vojvodine zapažaju se takođe određene karakteristike. Unutrašnje kretanje stanovništva je veoma raznovrsno. Posle redovne planske kolonizacije stanovništva iz pasivnih područja nastavljena je stihijno naseljavanje pretežno sa područja SR Bosne i Hercegovine, a delimično iz Uže Srbije, Pokrajine Kosovo i Hrvatske. Tako je Vojvodina kao Pokrajina Jugoslavije posle drugog svetskog rata postala najznačajnije imigraciono područje.

Veliko kretanje stanovništva posle drugog svetskog rata javlja se i stalnim iseljavanjem mlađeg stanovništva iz sela u gradove. Uporedo s navedenim oblicima unutrašnje kretanje stanovništva je veoma izraženo u dnevnim i sezonskim migracijama radne snage.

Najznačajnije spoljne migracije odvijale su se u obliku privremenog odlaska radnika na rad u inostranstvo. Posle najvećeg intenziteta zabeleženog u petogodišnjem periodu od 1969. do 1973. nastaje period opadanja. Naglim opadanjem odlaska radnika na privremeni rad u inostranstvo istovremeno se razvijaju povratne migracije, prouzrokovane brojnim pre svega ekonomskim faktorima.

Summary

The Basic Trends in Population Growth in Vojvodina during the Postwar Period

If we consider the current rate of population growth in Vojvodina we shall notice certain peculiarities reflecting the unique demographic features of the region. The births and deaths in Vojvodina, the basic components of popula-

tion growth, show two stages of development between 1945—75. In the first stage immediately after the war, both fatality and fertility rates increased rapidly. The figures show that the first age bracket, the youngest generation, were the highest while the other two age brackets experienced a relative downward trend.

The second stage began in 1950 or 1955 and is marked by rather significant changes. The fatality and fertility rates have been decreasing. The population growth of 11,6% in 1950 declined to 3,0% in 1971. The present rate of population growth is the lowest ever in Yugoslavia and is among the lowest in Europe as well as the world. In the second stage of development significant shifts of proportion have taken place as reflected in the changed demographic patterns of the region. The number of youth is rapidly decreasing the other age brackets have increased.

Save for a short postwar period the birth rate in Vojvodina has been constantly decreasing. The slight population growth in the early days of the postwar development was caused by various factors:

1. Higher fertility rates among the new settlers
2. Increasing number of marriages after the war
3. General growth of families after the reunion of parents and delayed family planning, which was renewed and revised after the liberation.

Today however there are few regions in the world with such a low rate of births as Vojvodina. Such a low rate of births 3% does not even provide the simple regeneration of population. The figures quoted are even more alarming if we consider the rather high percentage of the middle age bracket, the population still capable of reproduction. Regional researches show that family planning is accepted and readily applied; consequently, the transitory demographic period is over. The time has come when we have to search for new ways and means of stimulations aimed at increasing population growth.

The fatality and fertility figures were closely matched in 1945 but the death rate has had a gradual downward tendency ever since 1945.

Along with the changing fertility and fatality figures the percentage of population growth has assumed certain characteristic tendencies. According to the available figures the population growth in 1945 was merely 1,5%; however, from 1950 when the population growth was 11,6% up to the latest population census in 1971 the population growth has constantly decreased. It is significant that the population of Vojvodina is very near the critical point when the number of births and deaths balance out. Regional researches have shown the existence of micro-regions where population growth is already below average or has even become negative, as was confirmed by the population census in 1971. In the period between 1961—1971 negative results were reported in the following municipalities: Apatin per 100 inhabitants (—1,5), B. Palanka (—3,5), B. Petrovac (—5,4), Kanjiža (—3,4), Kovačica (—2,3) Mali Idoš (—9,1), Čoka (—6,0) etc.

In regard to the migration of the population Vojvodina has also taken on distinct features. The inner movement of inhabitants is greatly varied. After the regularly scheduled migration of the settlers from passive regions, a new wave of spontaneous migration started from Serbia proper, Kosovo and Croatia. Thus Vojvodina has become the most significant area of migration after World War II.

The migration of rural youth to urban centres has also increased from the World War II onwards. In addition to the migrations mentioned above the popu-

lation density varies greatly with regard to the daily and seasonal migration of man-power.

The most significant form of emigration is that of man power seeking employment abroad. The most intensive emigration was registered from 1969 to 1973, since 1973 it has had a downward trend. The rapid decrease of man power emigration has been followed by a reserve migration, i. e. the return of man power from abroad, which has been caused by various, above all economical factors.